

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXX/1—5

**БЕОГРАД
1995—1996**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXX (нова серија)

Св. 1-5 (1995-1996.)

САДРЖАЈ

С п о м е н и

Ђуро Даничић (Поводом 170. годишњице рођења) (ДРАГО ЂУПИЋ)

Прилози граматичкој и нормативној обради
српског језика

Недеклинабилне именице у српском језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	15
О употреби глагола <i>трепати</i> (СРЕТО ТАНАСИЋ)	44
Страни лексички елементи и ћирилично писмо (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	53
Коса црта (/) као интерпункцијски знак (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	63

Л е к с и к о л о г и ј а и л е к с и к а

Нормативност и лексичко нормирање у дескриптивној лексикогра- фији (СТАНА РИСТИЋ)	67
О структури и семантици деривата (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	76
Један експанзивни тип нових именичких сложеница (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	82
Значење придева са префиксом <i>не-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	88
Новозабележена народна имена гљива (ИБРАХИМ ХАЏИЋ)	96

О п ш т а п и т а њ а к њ и ж е в н о г ј е з и к а

Стилистика на српском језичком подручју – кратак историјски преглед – (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	109
„Београдски стил” — преломни период у развоју српског стан- дардног језика (ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ)	122
О правописној норми у српској језичкој култури (МИТАР ПЕШИКАН)	133

Б и б л и о г р а ф и ј а

Садржај часописа чији је издавач (или суиздавач) Институт за срп- ски језик САНУ	149
Наш језик (књ. XXVI–XXX)	149
Јужнословенски филолог (књ. XXXI–LI)	156
Српски дијалектолошки зборник (књ. I–XLI)	180

Мирослав Николић

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЈЕДАН ЕКСПАНЗИВНИ ТИП НОВИХ ИМЕНИЧКИХ СЛОЖЕНИЦА (*Беобанка* и сл.)

У чланку се указује на један, данас врло продуктиван тип именичких сложеница (најчешће назива) с префиксоидима српског порекла *бео-*, *ино-*, *југо-*, *ново-* и *пољо-* у примерима типа *Беобанка*, *инкореспондент*, *југоносталгичар*, *Новотранс* и *пољомеханизација*.

1. Међу тзв. општа места у карактеризацији српскога језика спада (или, можда тачније, спадало је) и мишљење по којем се у њему нерадо творе сложенице. Тако је и Белић писао како „се мора признати да наш народ у данашње време радије образује за нове појмове просте речи нарочитим наставцима ... неголи сложене речи“ (Белић 1951: 113). „То не значи“ — додаје Белић — „да наш језик нема и других начина за стварање нових речи и да треба одустати напр. од стварања сложених речи“ (стр. 115), тим пре што „наш језик допушта, у великим размерама, образовање сложених речи“ (стр. 113). Мада смо Белићеве речи цитирали према његовој књизи објављеној 1951. г., он их је изрекао још 1922. г. у Лозанићевој Споменици. Тај податак показује колико је овај велики стручњак био далековид и како је заправо предвидео у којим ће се правцима кревати творба нових речи у нашем језику. Сумњамо, међутим, да је те године могао и сањати о оваквој експанзији сложених речи, а нарочито сложених назива, какву данас имамо.

2. У овом чланку указаћемо на један експанзивни тип новијих одн. нових сложеница, од којих су неке настале такоређи јуче. Реч је о сложеницама попут *Беобанка*, *Новотранс*, *инкореспондент*, *пољоопрема*, *Југодрво* и сл. На први поглед ради се о сасвим обичном, регуларном моделу именичких сложеница са придевом (*Бео/банка*, *Ново/транс*, *ино/кореспондент*) одн. с именицом (*пољо/механизација*, *југо/фудбал*) у првом делу. Формално одн. лаички посматрано, *Беобанка* је творена по узору на *Београд*, *пољо/механизација* по узору на *пољо/привреду* итд. Међутим, ове су именице нешто специфичније него што се то чини. У чему се састоји њихова специ-

фичност, биће јасно већ после кратке упоредне творбене и семантичке анализе оваквих сложеница, с једне, и оних типа *Београд*, *новоградња*, *шострајство*, *пољопривреда* и *Југославија*, с друге стране.

3. Именица *Београд* је сложеница настала „обичним срastaњем“ делова који је чине (уп. Станојчић—Поповић 1995, 138), са придевом *бео* (< бѣл) у првом и именицом *град* у другом делу, која се семантички интерпретира као 'бели град'. Од ове сложенице настале су, суфиксацијом, изведенице — етник м. р. *Београђанин*, етник ж. р. *Београђанка* и ктетик *београдски*, -а, -о.

Анализом именица типа *Беобанка*, пре свега семантичком, добијају се, међутим, потпуно различити резултати. И овде, додуше, имамо иницијалну морфему *бео-*, али је она друкчијег порекла (настала краћењем придева *београдски*, одн. свођењем његовим на прву компоненту, на одредбену саставницу сложенице од које је изведен) и друкчијег значења — уместо сема боје имамо сем односа одн. припадања. Сходно томе, *бео-* у *Београд* значи 'белый', 'white', 'weiß', а *бео-* у *Беобанка* 'београдски'¹. Имамо, дакле, хомониме *бео-1* (као самостални творбени формант) и *бео-2* (као несамостални), па, сходно томе, и два различита модела сложеница, од којих се други (*Беобанка* и сл.) показао врло продуктивним, па данас имамо десетине назива као што су: *Беоалпина*, *Беоауто*, *Беобагат*, *Беобанка*, *Беобета*, *Беоовоз*, *Беооврт*, *Беоовук* (кошаркашки клуб), *Беогејс*, *Београп*, *Беодент*, *Беоштитга*, *Беоинг*, *Беоколач*, *Беоколор*, *Беоледо*, *Беоленс* (уп. лат. *lens* 'сочиво'), *Беоlook*, *Беолес*, *Беолегра* (емисија III канала РТС-а), *Беомаркет*, *Бео медицина*, *Беометална*, *Беопетрол* (: Југопетрол), *Беоплан*, *Беоглов*, *Беогловкомерц*, *Беопроект*, *Беопромет*, *Беорама* ('Београдска панорама?'), *Беоремонт*, *Бео сервис*, *Бео софт*, *Бео стан*, *Бео такси*, *Бео там²*, *Бео terra*, *Бео техника*, *Бео транс*, *Бео трејд*, *Бео турс*, *Бео фејп*, *Бео хелп*, *Бео хром*, *Бео цикл*, *Бео шах* (шаховски часопис), *Беоштампа³* итд. И у Новом Саду постоје предузећа с називима аналогног типа: *Новограп*, *Новопап*, *Новотранс* итд., а уп. и усамљено (без интерфикса -о-) *Новкабел*.

¹ Поред *Беобанке* постоји и *Београдска банка*, тј. као да прво не значи исто што и друго.

² Називи *Беоалпина*, *Беобагат*, *Бео метална* и *Бео там* настали су почетком деведесетих година претварањем огранака *Алпине*, *Багата*, *Металне* и *Тама* у „Београдску Алпину“, „Београдски Багат“, „Београдску Металну“ и „Београдски Там“. У исто време огранак *Словенијалеса* постаје *Беолес* (иако *лес* код Срба није исто што и код Словенаца). Био би прави еуфемизам рећи да се овде радило само о помањкању инвентивности.

³ За наше излагање није од неког значаја чињеница да и други део ових сложеница може бити скраћеница, и то различите врсте (нпр. *-инг* < *ingenieur* одн. *engineering*, *-грап* < 'грађевинско предузеће' или *-фејп* < 'фабрика електричних производа'). Уп., међутим, *-банка*, *-воз*, *-врт*, *-вук*, *-штитга*, *-колач*, *-план*, *-проект*, *-ремонт*, *-сервис*, *-стан*, *-такси*, *-хром*, *-шах*, *-штампа* и др. С друге стране, занимљива је комбинација српског *бео-* и енгл. речи *look*, *help*, које не егзистирају у нашем језику ни као позајмљенице, попут *софтвера* (енгл. *software*), од чега је, изостављањем другог дела сложенице (*-ware*), добијено *-софт*.

Јасно је из претходне анализе да се *Новотранс* и сл. не може интерпретирати као *'Нови транспорт', већ као 'Новосадски транспорт'. То значи да *ново-* представља, у ствари, први део придевске сложенице *новосадски* и да овде имамо хомонимне творбене форманте *ново-1* (уп. *новосадски* или *новоградња*) и *ново-2* (*Новотранс*). Тачној значењској интерпретацији оваквих назива доприносе, међутим, више наша екстралингвистичка сазнања него њихова лингвистичка анализа.

4. Да сложенице овога типа не морају бити само називи, показују примери типа *иноагент*, *инобизнисмен*, *иногост*, *инозадужење*, *инокореспондент*, *инокореспонденција*, *инокредит*, *инопартнер*, *иорезултати*⁴ и сл.

Ове су сложенице мотивисане регуларно твореним придевом *иностран(и)* ('који је из д р у г е, туђе земље, стран(и)'), уз карактеристично његово скраћивање и свођење на први члан сложенице, на прву саставницу *ин-и*. Стога се и сложенице типа *иноагент*, *инобизнисмен*, *иногост*, *инокредит*, *инопартнер* и сл. интерпретирају као '(ино)страни агент', '(ино)страни кредит' итд., а оне типа *инокореспондент* и сл. као 'кореспондент за иностранство' или сл. Као и у раније поменутих случајевима, имамо хомониме: *ино-1* (нпр. *иностранство*) и *ино-2* (нпр. *инопартнер*).

5. Претходно наведене придевске сложенице типа *београдски*, *новосадски* или *иностран(и)* имају у првом делу придевску основу (*бел-*, *нов-*, *ин-*). Насупрот њима, у првом делу придева *пољопривредни* (: *пољопривреда*) имамо именичку основу *пољ-* и интерфикс *-о-*. *Пољопривреда* се семантички интерпретира као 'привреда поља' одн. као 'пољска привреда' (уп. Барић 1980: 56). Могли бисмо рећи да је основно значење овога *пољо-1* 'пољски'. Скраћивањем сложеног придева *пољопривредни* добијено је и *пољо-2* са значењем 'пољопривредни', које имамо у *пољомеханизација*, *пољоопрема*, *пољослужба* и др., а посебно често у називима попут *Пољобанка*, *Пољокомериц*, *Пољоопрема*, *Пољопродукт*, *Пољопром*, *Пољопроект*, *Пољоопскрба*, *Пољосервис*, *Пољострој*, *Пољотрговина*, *Пољотренд* итд.

6. Навешћемо на крају најбројнију групу сложеница, ону са *југо-* у првом делу. Оне су вероватно настале аналогijом према *Југославија*⁵, са хомонимичном иницијалном морфемом (као и у прет-

⁴ Ниједна од ових лексема не налази се ни у *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске ни у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ. Већину њих наводи Клајн 1992.

⁵ Према А. Белићу „ова наша именица [начињена] је према придеву *југославенски*, који се некад много употребљавао, а добивен је према руском *југославјанский*“ (Белић 1952: 288). Е. Барић (1980: 59) наводи три тумачења првог дела сложеница типа *Југословен(и)*:

- „1. именичка основа уместо придјевске (Маретић)
2. именица у придјевском значењу (Белић)
3. покраћена основа придјевске творенице (Барић).“

ходним случајевима). Скраћивањем сложеног придева *југословенски* (: Југославија) добијено је *југо-2*, које није у вези са *југом* као страном света, већ с *Југославијом* као државом⁶. Уп.: *Југоагент*, *Југоалат*, *Југоауто*, *Југоазбест*, *Југобакар*, *Југобанка*, *Југобицикл*, *Југобиро*, *Југоброд*, *Југогеодет*, *Југодата*, *Југодент*, *Југодиск*, *Југодисконт*, *Југодрво*, *Југодрвокомбиат*, *Југодуван*, *Југоекспорт*, *Југоелектро*, *Југозадруга*, *Југозан*, *Југоинспект*, *Југокока*, *Југокомери*, *Југоконцерт*, *Југоконзерва*, *Југокооп*, *Југокоп*, *Југолабораторија*, *Југолатекс*, *Југолек*, *Југолутрија*, *Југомарка*, *Југомаркет*, *Југомелос*, *Југометал*, *Југомонтажа*, *Југопапир*, *Југопетрол*, *Југопродукт*, *Југопромет*, *Југопут*, *Југореклам*, *Југоремедиа*, *Југорендген*, *Југосиле*, *Југостајл*, *Југостакло*, *Југострој*, *Југотерм*, *Југотехниа*, *Југотон*, *Југотурбина*, *Југофриго*, *Југофунд*, *Југохем*, *Југохемија*, *Југохолд*, *Југоцентар*, *Југошећер*, *Југошпед*, *Југоштампа...*; *југоаграр*, *југобирономија*, *југобрак*, *југоватерполо*, *југовинил*, *југодипломатија*, *југодискусија*, *југожито*, *југокриминал*, *југокриминалац*, финале *југокупа*, *југоловство*, *југомасон*, *југонавијач*, *југоносталгичар*, на интернационалном и на *југоплану*, *југопроблем*, *југорок*, *југофудбал*; *југополитички* итд.⁷

Упркос правој поплави сложеница с формантом *југо-2* (‘југословенски’), ни *југо-1* (‘Јужни’) није потпуно усамљено. Уп.: *Југобанат* (Вршац), *Југопревоз* (Лесковац) и сл. С обзиром на чињеницу да се Вршац налази на југу Баната, а Лесковац на југу Србије, врло је вероватно да *Југобанат* треба семантички интерпретирати као ‘Јужни банат’, а *Југопревоз* као ‘Јужни превоз’.

7. Сродне претходнима су, такође врло продуктивне, сложенице одн. полусложенице⁸ типа: *аутомеханичар*, *аутоелектричар*, *аутолакирер*, *аутопут*, *аугостопер(ка)* одн. *ауто-гума*, *ауто-делови*, *ауто-кућа*, *ауто-пијац(а)*, *ауто-превоз(ник)*, *ауто-рели*, *ауто-трке* и сл. (што се интерпретира, нпр., као ‘аутомобилски пут’ одн. ‘пут за аутомобиле’, ‘аутомобилска гума’, ‘аутомобилске трке’ одн. ‘трке аутомобила’ итд.);⁹ *еко-бомба*, *еко-митинг*, *еко-покрет*, *еко-странке*, *еко-туризам* и сл. (: екологија, еколошки); *мото-крос*, *мото-трке* и сл. (: мотоцикл, мотоциклистички); *психотест* (: пси-

⁶ „Назив *југословенски* је начињен свакако према придевима *југоисточни*, *југозападни* и сл., где *југо-* има п р и д е в с к о значење; али како се *југословенски* везује данас искључиво са *Југославија*, јер је та реч од тога придева постала, то је извршена диференцијација између *југославенски* — *југословенски* ‘онај који припада Југославији’ и *јужнословенски* ‘онај који обухвата Јужне Словене’ или сл.“ (Белић 1952: 290).

⁷ Речници савременог српског језика (као и наше лично искуство) показују да су називи типа *Југобанка*, *Југодрво* у начелу старији од оних типа *југонавијач*, *југоносталгичар* и сл.

⁸ При одређивању шта је, у наведеним случајевима, сложеница а шта полусложеница руководили смо се новим Матичиним Правописом (ПСЈ МС 1993).

⁹ У првом делу ових (полу)сложеница „немамо именицу *ауто* (у противном бисмо очекивали да се може рећи и **аутомобил-пут* и сл.) него префиксоид *ауто*“ (Клајн 1978: 192). Уп. и: „Формант *ауто-* можемо сматрати несамосталним, иако у разговорном језику постоји и посебно *ауто*, јер се формант у спојевима схвата као несамостални скраћени облик од *аутомобил(ски)*“ (М. Пешикан, ПСЈ МС 1993: 92).

хологија, психолошки); *порнозвезда*, *порнофилм* (: порнографија, порнографски); *фотоиздање*, *фотомодел*, *фотомотажа*, *фоторепортажа*, *фоторепортер*, *фотослог*, *фототехника*, *фотоштампа* и др. (: фотографија, фотографски) и сл.¹⁰

8. И у овим примерима, као и у онима типа *Беобанка*, *Новотранс*, *инокореспондент*, *пољопрема* и *Југодрво*, имамо одредбене одн. рекцијске сложенице с неравноправним односом основа творене на основу синтагми (уп. Киршова 1993: 184). Настале су аналогјом, са првом компонентом која се понавља у већем броју речи, добијеном увек на исти начин одбацивањем творбене основе сложеног придева. Тај, детерминативни део сложенице досад смо називали неутрално 'творбеним елементом' или 'творбеним формантом', премда представља типичан случај онога што се у савременој дериватологији означава термином префиксоид¹¹. Како је то дефинисано у једном од (код нас првих) чланака у којима се указује на овај специфични творбени формант, „префиксоиди су творбени елементи који као први члан улазе у састав модерних сложеница научног и техничког карактера“ (Клајн 1978: 188). „Углавном су грчког и латинског порекла“ додаје, поред осталог, Клајн. Примери које смо навели у т. 2—6 разликују се од оних из т. 7 управо по томе што, бар највећим делом, не спадају у научно-технички лексикон и, посебно, по томе што њихови префиксоиди (*бео-*, *ино-*, *југо-*, *ново-* и *пољо-*) нису грчког или латинског порекла (ни страног уопште), већ словенског, српског.¹²

И једне и друге сложенице настале су првенствено из разлога језичке економије, као и оне, такође новије, типа *авиопревоз* ('авионски превоз', 'превоз авионима'), *еврокуп* ('европски куп', 'куп Европе') и др. у којима први члан сложенице (такође префиксоид) није настао од сложеног већ од изведеног придева. У сваком случају, данас је модел сложеница с двосложним творбеним формантом на *-о* (које је понекад, као у претходна два примера, истовремено и део основе и спојни вокал, интерфикс¹³) вероватно најпро-

¹⁰ Много нових примера може се наћи у Клајн 1992. Уп. и Киршова 1993, ПСЈ МС 1993, Поповић 1994 и др.

¹¹ Пандан префиксоидима чине *суфиксоиди*, о којима је писано и у нашем часопису (уп. Тиртова 1990).

¹² У цитираном Клајновом раду такође се указује на ову појаву, у време његовог писања (1978!) још увек не тако изразиту. Распрострањени су били само ликови с *југо-*, док за *ино-* Клајн наводи само „у административном речнику скован хибридни израз *инокореспондент* (од 'инострани кореспондент')“ (Клајн 1978: 197). Не може сигурно бити случајно што се сложенице с *бео-*, *ново-* и *пољо-* уопште не помињу. Данас има вероватно још префиксоида српског порекла насталих на описани начин, мада то није увек лако утврдити. Могућно је тако објашњавати *водо-* у *водоинсталатер* ('водоводни инсталатер', 'инсталатер водовода'), али не и *водо-* у *водокотлић*, *водомер* и др. (поготову не у сложеницама типа *водоноша* и сл.).

¹³ Знамљиво је како се у све то уклапају именице (одн. називи) типа *Беобанка*, у чијем је првом делу *-о* несумњиво било део основе (*бео* < бѣл, са променом *л* < *о*), али се данас може третирати (истовремено) и као спојни вокал.

дуктивнији у нашем језику и представља, уз позајмљивање одн. преузимање речи из великих светских језика, један од најраширенијих видова богаћења његовог лексикона.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Барић 1980: Eugenija Barić, *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksalne tvorbe*, Liber, Загреб.
- Белић 1951: А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, СКЗ, Београд.
- Белић 1952: А. Белић, „Југославија и сродне изведене речи“, *Наш језик*, књ. III, н. с., св. 9—10, Београд, стр. 287—290.
- Киршова 1993: Маријана Киршова, „О неким врстама српскохрватских именичких сложеница“, *Наш језик*, XXIX/3—4, Београд, стр. 182—196.
- Клајн 1978: И. Клајн, „О префиксоидима у српскохрватском језику“, *Наш језик*, књ. XXIII, св. 5, Београд, стр. 187—198.
- Клајн 1992: Иван Клајн, *Речник нових речи*, Матица српска, Нови Сад.
- Поповић 1994: Марко Поповић, „Ка могућој класификацији страних речи с најучесталијим префиксима грчког и латинског порекла“, *Наш језик*, књ. XXIX, св. 5, Београд, стр. 279—300.
- ПСЈ МС 1993: *Правопис српскога језика*, приредили: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Матица српска, Нови Сад.
- Станојчић—Поповић 1995: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд — Нови Сад.
- Тиртова 1990: Галина П. Тиртова, „Још једном о творбеном статусу именица *баснодром*, *ракетодром*“, *Наш језик*, XXVIII/4—5, Београд, стр. 309—312.

Резюме

Мирослав Николић

ОДИН ЭКСПАНСИВНЫЙ ТИП НОВЫХ КОМПОЗИТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

В статье указывается на один, в настоящее время очень продуктивный тип композитных существительных (чаще всего названий) с префиксоидами сербского происхождения *бео-*, *ино*, *југо-*, *ново-* и *пољо-* в примерах типа *Беобанка*, *инокореспондент*, *југоносталгичар*, *Новотранс* и *пољомеханизација*.